

Meisje met de bloem (pag. 4)

Pijprokende vos (pag.12)

Het meisje met de bloem: een onbekende Maastrichtse pijpenkop?

Signalering en poging tot interpretatie van een in Maastricht gevonden pijpenkop

Michiel Purmer

In juni 2018 bezocht ik met collega's de locatie van de vroegere Tapijn-kazerne aan de rand van de oude Maastrichtse binnenstad. De voormalige kazerne uit 1916, in militair gebruik tot 2010, maakt nu een ingrijpende transformatie door. Universiteit Maastricht, gemeente Maastricht en provincie Limburg herontwikkelen het kazerneterrein tot een plek voor onderwijs, onderzoek en horeca voor een breed publiek. In een omgespitte strook grond op dit terrein trof ik een aantal pijpenkoppen aan. Een collega die de helpende hand en haar zoekende blik bood, vond daar de pijpenkop die het hoofdonderwerp vormt van dit artikel (afb. 1-2).¹ Een pijpenkop, die in ieder geval in de gangbare literatuur niet bekend is.²

Afb. 1. Meisje met een bloem in parelcirkel, 1670-1700. Bodenvondst Maastricht.

---

¹ Met dank aan Nelleke Cornips.

² De kop staat niet in Dijkman & Engelen, 2006, Van Oostveen & Stam, 2011 en Engelen, 2003.

Afb. 2. Detail van meisje met een bloem.

Beschrijving

Op beide zijden van de ketel is een meisje afgebeeld dat een bloem vasthoudt, omgeven door een parelcirkel. (afb. 2) Zo te zien aan de geplooiide rok, de strik en de kraag is het een meisje van goede komaf. Het lijkt op beide zijden om hetzelfde meisje te gaan omdat de kleding nagenoeg identiek is. Toch is er een opvallend verschil. Op de ene zijde van de ketel houdt ze een tulp vast, op de andere zijde van de ketel een niet herkenbaar vormgegeven bloem. In beide gevallen heeft ze de bloem en haar gezicht naar de roker toegewend.

Wat betreft vorm en decoratie sluit deze kop goed aan bij een bekende, veel in Maastricht gevonden pijp met de afbeelding van een engel (afb. 3).³ Op grond van de datering van de koppen met de engel zou ook deze pijp goed uit de periode 1660-1700 kunnen dateren.⁴ Over deze engel is nog wel meer te zeggen, zoals we verderop in dit artikel zien.

³ Zie bijvoorbeeld Stam, 2019, p.148, afb. 2.5.2.4. Stam spreekt van putti: Van Oostveen & Stam, 2011, p.115, afb. 197, omschreven als engel: Engelen, 2003, p.18 en afb. HB-Ms-81, p. 40 spreekt van engel.

⁴ Zowel Stam, 2019 als Van Oostveen & Stam, 2011, plaatsen deze kop in de genoemde periode. Engelen, 2003, dateert deze kop als 18^e eeuws.

Interpretatie van de voorstelling

Wat kan de betekenis zijn van het meisje met de bloem? De iconografische duiding van deze pijp is nog niet zo eenvoudig, een poging daartoe gaat dan ook gepaard met enige aannames. Een jonge vrouw wordt vaak gezien als een toespeling op de liefde, waarbij hier de combinatie met bloemen opvallend is. Bloemen in de iconografische betekenis kunnen de lente symboliseren en daarmee duiden op bloei, nieuw leven. Aan de andere kant is de bloem ook symbool van de vergankelijkheid: ze verdort immers snel. Op die manier zijn de bloemen te interpreteren op de bekende 17^e -eeuwse stillevens.⁵ Bloemen kunnen ook duiden op vrouwelijkheid, vruchtbaarheid en de vrouwelijke sekse.

De combinatie van meisje en bloem is voor de roker eind 17^e eeuw dus mogelijk op meerdere manieren te interpreteren geweest. Meest eenvoudig is de duiding als symbool van de (nieuwe) liefde die opbloeit, alhoewel de meer ontwikkelde roker het meisje met de bloem wellicht ook zag als symbool voor de vergankelijkheid. Een onderzoek naar kinderportretten uit de zeventiende eeuw stelt dat bloemen in de hand van de geportretteerde verband kunnen houden met de vergankelijkheid van zowel de jeugd, de schoonheid of het leven zelf.⁶

Afb. 3. Amor in parelcirkel, 1670-1700. Bodenvondst Maastricht.

⁵ Hall, 2013, p. 49.

⁶ Koelewijn, 2018.

Bepaalde bloemen kennen nog een eigen, specifieke iconografische betekenis. Zo staat de anjer voor verlovings.⁷ De tulp in de hand van het meisje heeft dan mogelijk nog een bijzondere bijbetekenis, want een (rode) tulp kan staan voor de perfecte liefde.⁸ Helaas is in de bloem op de andere zijde van deze pijpenkop niet een specifieke soort te herkennen.

Van engel naar Amor, interpretatie van de Maastrichtse pijpen met engel.

Het is nu interessant de bekende Maastrichtse pijpen met een afbeelding van een engel wat nader te bestuderen. Op hetzelfde terrein vond ik ook een dergelijk exemplaar. Zoals we hierboven zagen, wordt deze afbeelding in de literatuur omschreven als putti of engel, waarbij Engelen zelfs een verband legt met de engel die het Maastrichtse stadswapen vasthoudt, de 'Mestreechter Ingel'.⁹

Bestuderen we deze engel goed, blijkt hij (ja, het is een hij!) een pijl en boog te hebben en gevleugeld te zijn. Op zijn rug is de pijlenkoker zichtbaar. Het betreft hier Amor, de personificatie van de liefde. Boog, pijl en koker zijn de gebruikelijke attributen van deze liefdesgod.¹⁰ Amor -ook bekend als Cupido of Eros- treft met zijn pijlen de harten van de geliefden en zet ze in vuur en vlam. De duiding van deze voorstelling op een pijpenkop als symbool voor de liefde of de zoektocht naar de liefde is dus niet erg ingewikkeld.

Er vanuit gaande dat de kop met het meisje met de bloem en de Amor uit hetzelfde atelier komen, dan lijkt het logisch ook achter het meisje met de bloem een betekenis in de sfeer van de liefde te zoeken. De Amor en het meisje met de bloem zijn dan eigenlijk twee verschillende afbeeldingen van dezelfde strekking: het opbloeien van de prille liefde of de zoektocht daarnaar.

Determinatie

Het lijkt gezien de stilistische gelijkenis met de Amorpijpen en de vondstplek niet onlogisch te veronderstellen dat deze pijp uit hetzelfde atelier komt dat de Amorpijpen maakte. Deze pijp past in de periode eind 17^e eeuw dat een groot deel van de groffe Maastrichtse pijpen van een voorstelling werd voorzien. Stam geeft aan dat de Maastrichtse pijpenmakers mogelijk zo

---

⁷ Hall, 2018, p. 18.

⁸ <https://dier-en-natuur.infonu.nl/bloemen-en-planten/101780-symbolische-betekenis-van-bloemen.html>, geraadpleegd op 13 november 2019.

⁹ Engelen, 2003, p.18

¹⁰ Hall, 2018, p.15

tegenwicht boden aan de groeiende invloed van de Goudse pijp.¹¹ Het aantrekkelijke pijpje met het meisje met de bloem past in dit beeld. Het is ook in deze periode dat in Maastricht de meeste pijpenmakers actief waren: tien gelijktijdig.¹² Mogelijk is deze pijp ontstaan in de tijd van onderlinge concurrentie en pogingen zich te onderscheiden door uitbreiding van het assortiment. Concluderend schrijven we de pijp met het meisje met de bloem toe aan een Maastrichts atelier in de periode 1660-1700.

Afb. 4. Twee portretten in parelcirkel. Bodemvondst Maastricht.

¹¹ Stam, 2019, p.148

¹² Stam, 2019, p.144

Naast de Amorpijp en de pijp met het meisje met de bloem vond ik verspreid op het voormalige kazerneterrein zowel enkele (latere) Goudse als andere (mogelijke) Maastrichtse kop(fragmenten). Veel pijpen waren slechts voorzien van een eenvoudige versiering met een rozet bestaande uit punten op de ketel. Ook een exemplaar met twee vorstenportretten (afb. 4), mogelijk een verwijzing naar de Maastrichtse tweeherigheid in deze periode, trof ik al zoekend aan.¹³ Veel op dit terrein gevonden pijpenkoppen komen dus mogelijkerwijs uit Maastricht.

Het terrein was voor 1916 onderdeel van (aarden) de stadsomwalling van Maastricht. Het gebruik van lokaal afval om de stadswallen te verstevigen is niet ongebruikelijk en het is dan ook aannemelijk dat het gevonden materiaal uit Maastricht komt.¹⁴

Tot slot

De vondst van de pijpenkop met het meisje met de bloem leidde tot een prettige speurtocht langs zowel iconografische als pijpelogische literatuur. Daaruit komt, met de nodige aannames, zowel een interpretatie van de afbeelding als een determinatie naar productieplaats en periode. De maker blijft echter onbekend. De Maastrichtse pijpennijverheid is, zo bleek uit de rondgang langs de mij bekende literatuur, nog lang niet uitputtend in kaart gebracht. Het is daarom zeker voorstelbaar dat de vondst van het meisje met de bloem niet op zichzelf staat. Mogelijk dat er bij bestudering van vondstcomplexen in het zuiden van Limburg nog meer verrassingen tevoorschijn komen.

Al met al blijft het meisje met de bloem een interessant en fraai pijpje. De afwijkende en aantrekkelijke vormgeving van menig Maastrichtse pijp is opvallend, maar ook weer niet: op meer vlakken is *Mestreech* zowel afwijkend als aantrekkelijk ten opzichte van de rest van Nederland te beschouwen.

---

¹³ Engelen, 2003, p.31. Maastricht viel in deze periode formeel onder twee heren, sinds 1632 de Republiek der Verenigde Nederlanden en het Prinsbisdom Luik. Het dubbele vorstenportret zou naar deze politieke situatie verwijzen.

¹⁴ Een van de vondstlocaties van Engelen, 2003, betreft vondsten in het parkgebied van de nog bestaande vestingwallen, dicht bij het voormalige kazerneterrein.

Literatuur:

- Dijkman, W. & J. Engelen (samenst.), 2006. *Vaan pottenvruikes noa pottemennekes. 7000 jaar aardewerkproductie in Maastricht*. Centre Céramique, Maastricht.
- Engelen, J.P.A.M., 2003. *Onderzoek naar de Kleipijpenindustrie in Maastricht*. Pijpelogische Kring Nederland.
- Hall, J., 2018. *Hall's Iconografisch handboek. Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst*. Primavera Pers, Leiden.
- Koelewijn, M., 2018. *Van gehoorzame honden tot vrome kersen: bijwerk is geen bijzaak. Een verkennend onderzoek naar pedagogiek in zeventiende-eeuwse kinderportretten*. Eindwerkstuk bachelor, Universiteit Utrecht.
- Oostveen, J. van & R. Stam, 2011. *Productiecentra van Nederlandse kleipijpen. Een overzicht van de stand van zaken*. Pijpelogische Kring Nederland, Delft.
- Stam, R.D., 2019. *Vergeten glorie: De economische ontwikkeling van de Nederlandse kleipijpenindustrie in de 17^e en 18^e eeuw, met speciale aandacht voor de export*. Academisch proefschrift, Universiteit Utrecht.

Tentoonstelling

Op 1 februari start de expositie van de collectie van Hans Brinkerink.

Deze wordt gehouden in de oudheidskamer van Baarn op onderstaand adres:

Historische Kring Baerne
Oudheidkamer, Hoofdstraat 1a,
3741AC Baarn (ingang via de bibliotheek)

Postbus 326, 374A AH Baarn,
tel: 035 – 5430377

info@HistorischeKringBaerne.nl
site:www.HistorischeKringBaerne.nl

bezoektijden: woensdag 14.00 tot
16.00 uur, en. op zaterdag van
11.00 tot 13.00 uur

